

Məmməd zadə-Əsgərova Vəfa Qabil qızı,

Bakı Dövlət Universitetinin Konstitusiyə hüququ kafedrasının doktorantı

UOT 34:342

AZƏRBAYCAN XALQ CÜMHURİYYƏTİ DÖVRÜNDƏ VƏTƏNDAŞLIQ İNSTITUTUNUN YARANMASI

Açar sözlər: Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti, vətəndaşlıq, qanun, milli məclis, vətəndaşlığın verilməsi, ikili vətəndaşlıq.

Ключевые слова: Азербайджанская Демократическая Республика, гражданство, закон, парламент, предоставление гражданства, двойное гражданство.

Keywords: Azerbaijan Democratic Republic, citizenship, law, parliament, granting citizenship, dual citizenship.

Müasir parlamentimiz 1918-1920-ci illərdə fəaliyyət göstərmiş Xalq Cümhuriyyəti Parlamentinin (XCP) varisidir. Məhz 1918-1920-ci illərdə XCP tərəfindən qəbul edilən və hüquqi dövlətin əsas atributları olan dövlət bayrağı, gerbi, himni 1991-ci ildən müstəqil Azərbaycan parlamenti tərəfindən yenidən qəbul edildi. Eyni zamanda, həmin illərdə qanunvericilik fəaliyyətində rəhbər tutulan demokratik prinsiplər, hüquqi dövlət və vətəndaş cəmiyyəti quruculuğu dəyərləri Milli Məclis tərəfindən tanındı, qanunvericilik yaradıcılığında bu dəyərlər əsas götürüldü. Buna görə də XCP-nin tarixi müasir dövrümüzdə hüquqi dövlət və vətəndaş quruculuğu yolunda inkişaf edən ölkəmiz üçün önəmlidir. Cəmi 17 ay fəaliyyət

göstərməsinə baxmayaraq Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Parlamenti özünün həyatiliyi və yüksək işgüzarlıq qabiliyyətini sübut etdi. Göstərdi ki, Azərbaycan xalqı həqiqətən parlament idarəçiliyi səviyyəsinə yüksəlmişdir. O vaxt Azərbaycan Cümhuriyyəti müsəlman şərqində yeganə parlamentli respublika idi. Bu dövr ərzində Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Parlamentinin 145 iclası keçirilir. İlk iclas 1918-ci il dekabrın 7-də, son iclas isə 1920-ci il aprelin 27-də olur. Fəaliyyət müddətində Azərbaycan Cümhuriyyəti Parlamentinin müzakirəsinə 270-dən yuxarı qanun layihəsi çıxarılmışdır ki, onlardan da 230-a yaxını təsdiq edilib. Parlamentdə 11 komissiya fəaliyyət göstərirdi [1, s. 3]. Maliyyə-büdcə, qanunvericilik təklifləri, Müəssisələr Məclisinə seçkilər keçirmək üzrə mərkəzi komissiya, mandat, hərbi, aqrar məsələlər: sorğular üzrə, təsərrüfat-sərəncamverici, ölkənin istehsal qüvvələrindən istifadə üzərində nəzarət, redaksiya və fəhlə məsələləri üzrə komissiyaları idi. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hüquqi dövlət yaratmaq üçün hakimiyyətin qanunvericilik, icraedicilik və məhkəmə orqanlarına bölünməsi prinsipini də nəzərdə tuturdu. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Parlamentinin bütövlükdə fəaliyyəti daha çox ölkənin sosial-iqtisadi və maliyyə problemlərinin həllinə, ölkənin siyasi və ərəzi toxunulmazlığını təmin etməyə, vətəndaşların hüquqlarını qorumaq, dövlətin de-

mokratik və hüquqi əsaslarını möhkəmləndirmək, Azərbaycan Cümhuriyyətinin dünya dövlətləri tərəfindən tanınması üçün şərait yaratmaq, onun xarici ölkələr, ilk növbədə isə yaxın qonşuları ilə, siyasi, iqtisadi və ticarət əlaqələrini yaratmağa yönəlmişdi. Eyni zamanda bu dövr ərzində vətəndaşlıq haqqında, ümumi hərbi mükəlləfiyyət haqqında, mətbuat haqqında, Milli Bankın təsis haqqında, Bakı dövlət Universitetinin yaradılması haqqında, gömrük və poçt-teleqraf xidmətinin təkmilləşdirilməsi haqqında, məhkəmə qanunvericiliyi haqqında və s. Sənədlər də parlamentdə müzakirə olunub və qəbul edilmişdi. Azərbaycan Parlamentinin və hökumətinin qarşısında duran ən mühüm vəzifələrdən biri də Azərbaycan istiqlaliyyətinin beynəlxalq aləmdə tanınması idi [1, s. 43-49].

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti vətəndaşlığı haqqında əsasnamə – Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin vətəndaşlıq normalarının müəyyən edən hüquqi sənəddir. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Hökumətinin 1918-ci il 23 avqust tarixli qərarı ilə təsdiq olunmuşdur. Əsasnamənin birinci maddəsinə görə, 1914-cü il iyulun 19-a qədər Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin ərazisində yaşamış və hər hansı inzibati idarə və ya ictimai zümrə tərəfindən qeydə alınmış hər bir şəxs, həmçinin istər ölkə daxilində və ya onun xaricində Azərbaycan vətəndaşından doğulmuş, ölkə ərazisində 5 ildən yuxarı yaşamış və ölkədə məskunlaşmış, yəni evləri, iş yerləri olan şəxslər Azərbaycan vətəndaşı hesab edilirdi. Xarici vətəndaş Azərbaycan vətəndaşı ilə nikaha girdikdə o, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin vətəndaşı hesab olunurdu. Azərbaycan vətəndaşı eyni vaxtda başqa ölkənin vətəndaşı olabilməzdi. Yalnız Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin vətəndaşları ölkədəki bütün siyasi hüquqlara (mərkəzi qanunvericilik

və yerli özünüidarə orqanlarına seçkilərdə fəal və passiv iştirak etmək hüququna və s. hüquqlara) malik idilər. Əsasnaməyə görə, Hökumətə xarici ölkə vətəndaşlarının dövlət qulluğuna dəvət etmək səlahiyyəti verilirdi. Əsasnamədə xarici vətəndaşın Azərbaycan vətəndaşlığını qəbul etməsi və ya Azərbaycan vətəndaşının digər ölkənin vətəndaşlığına keçməsi qaydalarının xüsusi qanunla müəyyən ediləcəyi qeyd olunmuşdu. 1919 il avqustun 11-də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Parlamentində Azərbaycan Vətəndaşlığı Haqqında Qanun qəbul edildikdən sonra Hökumətin Azərbaycan Vətəndaşlığı Haqqında Əsasnaməsi qüvvədən düşdü.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti vətəndaşlığı haqqında qanun – Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin vətəndaşlıq normalarını müəyyən edən qanunvericilik aktıdır. 1919-cu il avqustun 11-də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Parlamenti tərəfindən qəbul edilmişdir. Qanun 4 bölmədən ibarət idi:

– Vətəndaşlığın müəyyən edilməsi;

– Vətəndaşlığın verilməsi;

– Vətəndaşlığın itirilməsi;

– Azərbaycan vətəndaşlığı haqqında 1918-ci il 23 avqust tarixli Əsasnamənin qüvvədən düşməsi. Qanunun birinci bölməsinin 1-ci maddəsinə əsasən, milliyyətindən və dini mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, özləri və ya valideynləri Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti ərazisində doğulmuş keçmiş Rusiya imperiyası vətəndaşları Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin vətəndaşları hesab olunurdu.

Qanuna görə, Azərbaycan vətəndaşlarından doğulanlar, Azərbaycan vətəndaşlarına ərə getmiş xarici vətəndaşlar, 17 yaşı tamam olmamış və Azərbaycan vətəndaşı tərəfindən övladlığa götürülmüş xarici vətəndaşlar Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti vətəndaşı hüququ qazanırdılar. Xa-

rici vətəndaşa ərə getmiş Azərbaycan vətəndaşı boşandıqda, 17 yaşına çatmamış Azərbaycan vətəndaşının xarici vətəndaşdan doğulmuş övladı, elmi və digər istedadı ilə Azərbaycana xüsusi xidmət göstərmiş və Azərbaycana köçmüş xarici vətəndaş, Azərbaycanda hərbi və mülki xidmətdə olan xarici vətəndaş da Azərbaycan vətəndaşlığı hüququ əldə edirdi. Azərbaycan vətəndaşlığını qəbul edən hər bir şəxs Azərbaycan dövlətinə sədaqət barədə Əsasnamədə olan xüsusi mətn əsasında and içməli idi. Azərbaycan vətəndaşı başqa ölkənin vətəndaşlığını qəbul etdikdə o, Azərbaycan vətəndaşlığı hüququnu itirirdi. Azərbaycan vətəndaşlığından çıxmaq istəyən şəxslər yerli dairə məhkəmələrinin inzibati bölməsinə ərizə ilə müraciət etməli və öz ərizələrində hansı ölkənin vətəndaşlığını qəbul etdiklərini bildirməli idilər. Azərbaycan vətəndaşlığından çıxmış şəxs yenidən Azərbaycan vətəndaşlığına qayıtmaq barədə yalnız 5 ildən sonra ərizə ilə müraciət edə bilərdi [4, s. 433]. İcazəsiz olaraq xarici vətəndaşlığı qəbul etmiş şəxslər isə yalnız Cümhuriyyət Hökuməti daxili işlər nazirinin xüsusi icazəsi ilə yenidən Azərbaycan vətəndaşlığını qəbul edə bilərdilər. Əsasını mənşə prinsipi təşkil edən bu qanuna müvafiq olaraq, milliyyətindən və dinindən asılı olmayaraq özləri və yaxud valideynləri Azərbaycan Cümhuriyyətinin ərazisində anadan olmuş keçmiş Rusiya imperiyasının bütün təbəələri Azərbaycan vətəndaşları hesab edilirdi. Göstərilən şəxslərin vətəndaşlıqdan imtina etdiyi hallarda, onlar müvafiq hakimiyyət

orqanına üç ay ərzində ərizə ilə müraciət etməli idilər. Azərbaycan vətəndaşı olmayan şəxsin vətəndaşlığı qəbul etmək istəyi olduqda həmin şəxs ərizə ilə yaşadığı və ya qeydiyyatda olduğu ərazi üzrə qəza polis rəisinin və ya polismeystərin vasitəsilə daxili işlər nazirinə müraciət etməli idi. Qanunda yalnız bir halda vətəndaşın digər dövlətin təbəəliyini və ya vətəndaşlığını qəbul etdiyi halda Azərbaycan vətəndaşlığını itirməsi nəzərdə tutulurdu. İkili vətəndaşlıq istisna olunurdu. Azərbaycan vətəndaşlığını qəbul edən hər bir şəxs Cümhuriyyət Parlamentinin 1919-cu il, 11 avqust tarixli “Azərbaycan Vətəndaşlığı Haqqında Qanun”un VI maddəsində göstərilən qaydada dövlətə sədaqət andı içməli idi.

Andda deyilirdi: Mən (adı və soyadı) Azərbaycan vətəndaşları sırasına daxil olarkən qadir Allah və öz vicdanım qarşısında söz verir və and içirəm ki, Azərbaycana sədaqətimi müqəddəs və sarsılmaz tutacaq, bundan sonra ondan başqa Vətən tanımayacaq, Azərbaycan vətəndaşının bütün vəzifələrini dönmədən yerinə yetirəcək və Azərbaycan Cümhuriyyətinin sədəti naminə can-başla qulluq edəcək, onun üçün nə gücümü, nə əmlakımı, nə də, lazım gələrsə, həyatımı belə əsirgəməyəcəm. Qoy, bu andı yerinə yetirməkdə Allah mənə yar olsun.

Andı qəbul etməyən şəxslər bu məzmununda, ancaq “and içirəm” ifadəsi olmadan təntənəli surətdə söz verirdilər.

İstifadə edilmiş mənbələr:

1. İsgəndərov Anar. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 95 illiyinə həsr edilmiş Respublika elmi konfransının materialları. Bakı, 2018, 560 s.
2. Mahmudov Yaqub. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası. I Cild. Bakı: Lider Nəşriyyatı, 2005, 241 s.
3. Yaqublu Nəsiman. Məmməd Əmin Rəsulzadə Ensiklopediyası, Bakı: Kitab Klubu Nəşriyyatı, 2013, 506 s.
4. İsmayılov Xəyyam. Azərbaycanın Dövlət və Hüquq tarixi. Bakı, 2006, 719 s.

Маммедзаде-Аскерова Вафа Габиль гызы

**СОЗДАНИЕ ИНСТИТУТА ГРАЖДАНСТВА В АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ
ДЕМОКРАТИЧЕСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ**

РЕЗЮМЕ

Азербайджанская Демократическая Республика, созданная 28 мая 1918 года как первое демократическое государство на Востоке, стала началом истории независимости нашего народа и вошла в летопись национальной государственности. Азербайджанская Демократическая Республика, просуществовав всего 23 месяца, доказала, что азербайджанский народ может жить самостоятельно и восстанавливать традиции своей государственности. Все законы, принятые в Азербайджанской Демократической Республике, и все решения временного правительства были приняты без преамбулы. Это произошло из-за неопытности руководителей Азербайджанской Демократической Республики, в том числе глав временного правительства, а также депутатов Парламента.

Mammadzade-Askerova Vafa Qabil

**ESTABLISHMENT OF THE INSTITUTION OF CITIZENSHIP DURING THE AZERBAIJAN DEMOC-
RATIC REPUBLIC**

SUMMARY

The Azerbaijan Democratic Republic established on May 28, 1918 as the first democratic state in the East, was the beginning of the history of our people's independence and enriched the annals of national statehood. Despite living only 23 months, the Azerbaijan Democratic Republic has proved that the Azerbaijani people are able to live independently and restore their statehood traditions. All laws adopted during the Azerbaijan Democratic Republic and all decisions adopted by the interim government were adopted without preamble. This was due to the inexperience of the leaders of the Azerbaijan Democratic Republic, including the heads of the interim government, as well as members of parliament.

Rəyçi: h.ü.f.d., dos. N.H.Şükürov

Təqdim edən: h.ü.e.d., prof. Z.İ.Cəfərov

Daxil olma tarixi: 15.01.2021

Təkrar işlənmə tarixi: 10.02.2021

Çapa imzalanma tarixi: 25.02.2021